

Pukovnik dr Petar Opačić
Beograd

O pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu 1941. godine

Po tekstovima podnesenim na ovom skupu, primetio sam da se najveći broj učesnika usredsredio na tri najdramatičnija događaja kojima je obeleženo jugoslovensko proleće 1941. godine: pristupanje Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu fašističkih država Nemačke, Italije i Japana 25. marta; na državni udar u Beogradu 27. marta kada je srušena vlada Cvetković-Maček, koja je potpisala Protokol o pristupanju Kraljevine Jugoslavije tom paktu; i događaje iz aprilskog rata i kapitulaciju Jugoslovenske vojske 17. aprila 1941. godine.

Većina jugoslovenskih istoričara koja se bavila tim događajima posle Drugog svetskog rata temeljila je svoje tekstove na ideološko-propagandnim ocenama i stavovima KPJ/SKJ. Te ocene su se, u osnovi, zasnivale na paušalnoj kritici vladajućih krugova Kraljevine Jugoslavije - dvora, vlade i političkih stranaka. Najoštrije osude su iskazane na račun takozvane velikosrpske buržoazije i generaliteta, odnosno njihove dvadesetogodišnje unutrašnje i spoljne politike, za koju je rečeno da je iza leđa narodu uvukla zemlju u Trojni pakt i time izdala njegove interese, te da je narod u puču 27. marta srušio tu vladu okrivljujući je za vojni poraz i slom države u kratkotrajnom aprilskom ratu 1941. godine, za koji vojska i narod nisu bili valjano pripremljeni. Manji broj istoričara, poput akademika Ferda Čulinovića i generala Velimira Terzića, koji su objavili značajne studije o tim događajima, dali su u svojim delima kvalitetniji doprinos objektivnijem sagledavanju tih događaja. Oni su se oslanjali na primarne izvore i prikazali su te događaje na fonu tadašnjih međunarodnih prilika, koje su imale presudan uticaj na položaj i sudbinu Jugoslavije 1941. godine.

Ovaj tekst nastao je, pored ličnih istraživanja u ahrivama, i na osnovu zbirki dokumenata, članaka i radova više pisaca i, posebno, knjige Edvarda Kardelja *Put nove Jugoslavije*, Beograd 1946; dvotomnog dela Velimira Terzića *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. godine. Uzroci i posledice*, Beograd - Titograd 1982; knjige Ferda Čulinovića *27. mart 1941*, Zagreb 1965; dela grupe vojnih istoričara Vojnoistorijskog instituta *Drugi svetski rat (pregled ratnih operacija)*, knjiga prva, Beograd 1957; monografije Dragana Nenezića *Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941-1943*, Beograd 1999; *Dnevnika grofa Čana*, Zagreb, 1948; studije Emonda Parisa *Genocid in the satellit Croation 1941-1945*, Chicago 1961, 1962; *Politikinog lista Intervju*, specijalnog izdanja broj 10, od 24. marta 1989. godine pod nazivom *Dan naroda posvećenog 27. martu 1941. godine*, u kome je objavljeno više članaka i dokumenata s veoma korisnim podacima o događajima koji su prethodili pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu 25. marta, tako i o puču od 27. marta koji je uticao na raskid odnosa između Jugoslavije i Trojnog pakta, a zatim i invaziju sila Osovine i njihovih satelita na Jugoslaviju u aprilu 1941. godine. Najpotpuniji i najpouzdaniji pregled vojnih efektivna i vojnih operacija zaraćenih država u prvom periodu Drugog svetskog rata, od napada Nemačke na Poljsku do napada na SSSR, uključujući i aprilski rat u Jugoslaviji 1941. godine, prikazan je na srpskom jeziku u navedenoj prvoj knjizi višetomne edicije *Drugi svetski rat* Vojnoistorijskog instituta u Beogradu.

Osvrnuću se samo na pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu 25. marta 1941. godine u nadi da će moje izlaganje podstaći istoričare na dalja istraživanja tog pitanja. Ključnu ocenu o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu, koja je bila obavezujuća za jugoslovenske istoričare, dao je Edvard Kardelj. Evo šta je on o tome rekao, prema tekstu objavljenom u njegovoj knjizi *Put nove Jugoslavije* (1946). Pošto je naglasio da je kraljevska jugoslovenska vlada pristupila Trojnom paktu bez znanja i odobrenja naroda, te da je to predstavljalo ne samo kapitulaciju i безусловnu predaju zemlje agresoru „nego i to da sve produktivne, pa čak i vojne snage i rezerve naroda Jugoslavije treba da budu mobilisane u okviru imperijalističkih planova osvajačkih imperijalista". Time je vlada, prema njemu, potpisala ne samo „sramnu presudu nezavisnosti naroda Jugoslavije u okviru fašističkog poretka nego i to da narodi Jugoslavije sami sebi zatvaraju put svog budućeg oslobođenja". Ako se ozbiljno razmotre istorijske okolnosti pod kojima je jugoslovenska vlada potpisala bečki protokol o pristupanju Trojnom paktu i sadržaj dokumenata koji su činili sastavni deo toga akta, izrečene kritike apsolutno ne stoje: one predstavljaju običnu konstrukciju bez ikakvog oslonca na stvarne činjenice.

Jugoslavija je posle Prvog svetskog rata, na osnovu vojnih zasluga Srbije u pobedi nad centralnim silama i voljom potlačenih predstavnika jugoslovenskih naroda u sastavu bivše Austrougarske monarhije, stvorena pod okriljem država Antante - pobednica u tom ratu. Pred Drugi svetski rat Antante nije bilo. Nemačka je, koristeći suprotne interese bivših članica Antante, izgradila moćne oružane snage kršeći odredbe Versajskog mira, i postala dominantna vojna sila u Evropi. U međuvremenu, Jugoslavija je bila potpuno izolovana i zaokružena neprijateljskim državama. Mala Antanta (savez Jugoslavije, Rumunije i Čehoslovačke), koju su ove tri države obrazovale 1920-1921. godine da bi odbranile sistem utvrđen mirovnim ugovorima posle Prvog svetskog rata od u tom ratu pobeđenih država, postepeno je slabila. Na konferenciji u Sijeni (Rumunija), u avgustu 1937, pokazalo se da je Mala antanta „na samrti", a posle nemačke okupacije Čehoslovačke u septembru 1939. godine prestala je i da postoji. Velike zapadne države, Velika Britanija i Francuska, koje su bile garanti čehoslovačke nezavisnosti i mira u Evropi lako su tu zemlju prepustile Hitleru, izjavljujući da je tom žrtvom izbegnut drugi svetski rat, odnosno da je sačuvan mir u Evropi. Obratno, predaja Čehoslovačke Hitleru najrečitije je otkrila svu slabost zapadnih sila, koje su činile stub pobedničke koalicije u Prvom svetskom ratu, što je samo ohrabrilo Hitlera da nastavi svoj imperijalistički pohod.

Hitler i njegovi stratezi u Velikom generalštabu smatrali su da Nemačka može postići pobedu protiv svojih neprijatelja u novom ratu za svetsko gospodstvo samo pod uslovom da obezbedi masovnu proizvodnju oklopnih i motomehanizovanih sredstava za kopnenu vojsku, ogroman broj ratnih aviona i moćnu ratnu flotu za kontrolu pomorskih komunikacija i ako bude izvodila munjevite napade po principu eliminacije jednog po jednog neprijatelja držeći se Šlifenovog koncepta da se po svaku cenu mora izbeći istovremena borba na dva i više frontova, odnosno da se moraju izbeći greške iz prethodnog velikog rata u kome je Nemačka katastrofalno poražena. Pošto je oružane snage opremila masom oklopnih vozila, ratnih aviona i ratnih brodova, Nemačka je otpočela osvajački pohod. U martu 1938. godine izvršila je aneksiju (anšlus) Austrije bez otpora zapadnih sila. Time je, u isto vreme, došla u neposredno susedstvo s Jugoslavijom i Mađarskom i stvorila odskočnu osnovicu za napad na Čehoslovačku. Okrenut prema centralnoj Evropi, Hitler je tada ostavio Balkan po strani. Zbog složenih odnosa sa savezničkom Italijom, koja je pretendovala na to da se proširi na račun Jugoslavije i Grčke, i moguće intervencije Velike Britanije u slučaju otvaranja ratnog konflikta na Balkanu, koja je 1938. godine garantovala

integritet Grčkoj, Nemci su usmerili ekspanziju prema srednjoj Evropi, insistirajući kod Italijana da, posle uspostavljanja protektorata nad Albanijom 1938. godine, ne otvaraju krizu na Balkanu. Potom se Hitler svom žestinom okomio na Poljsku. Pre napada na tu zemlju, Nemačka je, da bi izbegla rat na dva fronta, sklopila pakt o nenapadanju sa SSSR-om 23. avgusta 1939. godine, a već 1. septembra otpočela napad na Poljsku. Istog dana Francuska i Velika Britanija, kao garanti poljske nezavisnosti, objavile su rat Nemačkoj. Time je počeo Drugi svetski rat. Ali objava rata Nemačkoj od strane zapadnih saveznika nije proizvela gotovo nikakvu pomoć Poljacima. Za mesec dana Poljska je bila okupirana. Posle toga francuske i nemačke trupe mesecima su ležale u mestu u duboko ukopanim rovovima, svaka na svojoj strani državne granice i bez aktivnih dejstava. To je Hitleru omogućilo da nesmetano nastavi s porobljavanjem drugih evropskih država. Sa Švedskom je imao ugovor o nenapadanju 1938. godine. U aprilu 1940. godine nemačke trupe su okupirale Dansku i Norvešku, zatim Holandiju i Belgiju. Posle okupacije Belgije, nemačke armije prešle su u napad protiv Francuske (3. juna). Nekad slavna francuska armija, koja je između dva rata smatrana najvećom kopnenom silom u Evropi, kapitulirala je za 14 dana. Britanski ekspedicioni korpus, koji je upućen u pomoć Francuzima, jedva je - zahvaljujući srećnim okolnostima - izbegao potpuno uništenje. Posle kapitulacije Francuske, Hitler je dozvolio maršalu Petenu da u jugozapadnom delu zemlje, između Tura, Dižona i Bordoa, obrazuje kvivlinšku upravu. Na redu je bila Velika Britanija. Ali, zbog nepovoljnih vremenskih okolnosti u Lamanšu, propao je pokušaj invazije na britanska ostrva nakon francuske kapitulacije, pa je Hitler odlučio da na zapadu ostane u odbrani a da sve snage koncentriše za napad na SSSR, pa da se, posle osvajanja Rusije, ponovo obruši na Veliku Britaniju.

Pripreme za pohod na istok, protiv velikog Sovjetskog Saveza, vršene su čitavu jesen i zimu 1940/1941. godinu. Nemački stratezi su, na osnovu dotadašnjih iskustva *blizkriga* u brzom pokoravanju Evrope, smatrali da im je za pobedu nad Rusijom potrebno najviše pet do šest meseci. Zbog toga je bilo od najvećeg interesa, prema shvatanju nemačkog Generalštaba, da se na Balkanu očuva mir za vreme priprema i pohoda na SSSR. U tom cilju Hitler je apelovao na Musolinija da ne provocira sukob s Grčkom i Jugoslavijom, prema kojima je imao teritorijalne pretenzije, strahujući da bi Englezi, koji su posebnim ugovorom garantovali celovitost Grčke, mogli da iskoriste taj sukob da se iskrcaju na Balkan i obrazuju nov solunski front na južnom boku nemačkih armija za vreme njihovih pohoda na SSSR, slično kao u Prvom svetskom ratu, gde je, kako je i Hitler priznao, počeo slom nemačkih snaga 1918. godine. Međutim, Musolini je, bez znanja Hitlera, odlučio da okupira Grčku uveren da će ta operacija za njegovu vojsku biti veoma laka i da će poraziti grčku vojsku samo za nekoliko dana, slično kao što je lako uspostavljen protektorat u Albaniji 1938. godine.

Za vest da je Italija napala Grčku, 28. oktobra 1940. godine, Hitler je saznao na putu za Španiju dok je putovao u posetu svom prijatelju generalisimusu Franku, što ga je jako ogorčilo. Bez ustezanja je upozorio dučea da će Grci njegovu armiju baciti u more, a to je značilo da će i Nemačka morati da se umeša u rat na Balkanu. Ta vizija, koju je Hitler jasno predvideo ubrzo je našla potvrdu u činjenici da su Grci jako potukli Italijane kod Korče i prisilili ih na panično povlačenje. Pošto se uskoro saznalo da su se neke britanske snage iskrcale na Krit, Hitler je odlučio da sopstvenim snagama pregazi Grčku pre nego se na grčkom kopnu učvrste Englezi. Pred diplomatiju je postavio zadatak da u najkraćem roku obezbedi saglasnost Mađarske, Rumunije i Bugarske da otvore put nemačkim armijama za intervenciju u Grčkoj. Maršalu Vrauhiču naredio je 4. novembra da izradi plan za napad na Grčku.

Diplomatija je prvo izvršila pritisak na Rumuniju da veliki deo Transilvanije vrati Mađarskoj, koji joj je oduzet posle Prvog svetskog rata, a južni deo Dobrudže Bugarskoj. Zatim je rumunska vlada tajnim sporazumom pristala na slobodan ulazak nemačke vojske u Rumuniju, a 23. novembra 1940, pristupila Trojnom paktu. Pošto je Mađarska, zalaganjem Nemačke dobila zapadnu Transilvaniju, vlada admirala Hortija dala je saglasnost na prolaz nemačkih trupa preko njene teritorije u Rumuniju, pa je 20. novembra 1940. potpisala ugovor o pristupanju Trojnom paktu. Bugarska vlada je, na zahtev Hitlera, odobrila u zimu 1940/1941. godine da nemački oficiri dođu na njenu teritoriju i prouče planove za napad na Grčku. U nastavku pregovora, Nemci su obećali Bugarskoj izvesne teritorije na račun njenih suseda, kao i veće količine oružja za opremanje njene vojske, pa je bugarska vlada odobrila ulazak nemačkih trupa na svoju teritoriju, a 1. marta 1940. potpisala ugovor o pristupanju Trojnom paktu. U međuvremenu, pod pritiskom Nemačke, Bugarska i Turska su 17. februara 1941. potpisale pakt o nenapadanju. Na zahtev Hitlera, turska vlada je 20. marta 1941. godine zvaničnim pismom potvrdila da će mirno primiti ulazak nemačkih trupa u Bugarsku i njihov napad na Grčku, s kojom je, inače, bila u savezu. Tako je Hitler za relativno kratko vreme zatvorio обруч oko Jugoslavije i time stavio jugoslovensku vladu pred jedino moguć i realan izbor u datoj situaciji: da se pridruži Trojnom paktu ili da uđe sa silama Osovine u beznadežni rat.

Hitler je bio opsednut željom da s Jugoslavijom uspostavi savezničke odnose. Musolini, koji je imao zavojevačke pretenzije na istočnoj obali Jadrana, protivio se pokretanju pregovora za zaključenje saveza s jugoslovenskom vladom. Do promene u italijanskom držanju došlo je zbog nepovoljnog razvoja operacija u ratu protiv Grčke i pošto je jugoslovenska vlada objavila neutralnost u italijansko-grčkom ratu. Na sastanku italijanskog ministra spoljnih poslova Čano s Hitlerom, 18. novembra 1940. godine, Čano je preneo poruku Musolinija fireru da može da započne razgovore s beogradskom vladom radi sklapanja saveza. To je, prema tekstu grofa Čana u njegovom *Dnevniku*, veoma obradovalo Hitlera. „Kad je dobio naš pristanak za eventualne pregovore s Jugoslavijom”, piše Čano, „Hitler je postao topliji, srdačniji, ponekad skoro prijateljski. Misao o savezu s Jugoslavijom toliko ga je uzбудila da je raniji mračni pesimizam (u razgovoru zbog ugroženosti Balkana izazvane italijanskim napadom na Grčku) postao previše ružičast.” Čak su mu, zabeležio je Čano, zasvetlele suze u očima. Posle italijanske saglasnosti da se uspostavi savez s Jugoslavijom, Musolini je mogao da se nada da će dobiti svaku vojnu pomoć za pobedu nad Grčkom.

Oduševljenje italijanskom saglasnošću da započne pregovore s Beogradom Hitlera nije napuštalo. Na novom sastanku Čana i Hitlera u Beču 20. decembra povodom potpisivanja ugovora o pristupanju Mađarske Paktu, svi razgovori s mađarskim predstavnicima bili su čisto formalni, jer se i u tim časovima firer, ističe Čano, „isključivo bavio Jugoslavijom”. Radovao se što je duže dao načelan pristanak za pregovore, pa je rekao grofu Čanu „da namerava da pozove kneza namesnika Pavla u Berlin i da mu predoči velike stvari: spreman je da pomogne kneza Pavla, čija je žena veoma tašta, da se popne na presto...” „Istog dana telegrafisao je Musoliniju da mu saopšti kako nikad neće zaboraviti njegovu solidarnost u vreme anšlusa Austrije i da sada stoji svim snagama iza njega u slamanju Grčke i inače. Toliko je bio opsednut Jugoslavijom”, naglasio je Čano.

Nemačka diplomatija je tokom 1939. i 1940. godine intenzivno nastojala da pridobije kneza Pavla da Jugoslaviju priključi Trojnom paktu nudeći mu primamljiva obećanja. Ali, on je nastavio da lavira između zapadnih saveznika i sila Osovine izbegavajući da se određeno izjasni o ponudi. Tek posle pomenutog italijanskog

zaokreta prema Jugoslaviji, učestali su kontakti Berlina i Beograda. Hitler je na svaki način nastojao da reši odnose s Jugoslavijom na miran način, jer je smatrao da bi rat protiv nje bio suviše težak i komplikovan. Ali, pošto su jugoslovenski vladajući krugovi, nakon kapitulacije Francuske, izgubili nadu u realnu pomoć Velike Britanije, jugoslovenska vlada je prihvatila načelnu ponudu za početak neposrednih pregovora s Nemačkom. Međutim, pregovori nisu išli ni brzo ni lako, jer su i knez i vlada težili da zadrže neutralnost zemlje. Hitler je u toku preliminarnih pregovora izjavljivao da bi mir na Balkanu, prilaskom Jugoslavije Trojnom paktu, bio očuvan. U referatu koji je predsednik vlade Dragiša Cvetković podneo na Krunskom savetu o toku pregovora krajem četrdesete i početkom 1941. godine, koje citira Ferdo Čulinović u svojoj knjizi *27. mart 1941*, naglasio je da je „opasnost koju sadrži njihov (nemački) predlog u tome što će Nemci svakako tražiti garantije da će se Pakt poštovati u svakom pogledu (...) i zahtevati neko pravo uvida i kontrole. Time bi se ceo Balkan uputio pravcem nekog poluprotektorata". U zaključku referata, Cvetković je rekao: „Nama su misli i neposredne namere Nemaca nepoznate (...) ali silazak Nemaca preko Bugarske na jug za nas znači smrtnu opasnost (...) jer najkraća veza Nemačke i obala Jegejskog mora vodi upravo preko naše zemlje. Stoga ne možemo pristati ni na kakav predlog koji će Nemcima dati Solun. Pošto budu imali Solun, oni će nas postepeno zadaviti. Za nas je bolje da nas direktno napadnu nego da nas izolovano mrve. U slučaju napada i otpora, naša bi čast bila očuvana, a to će značiti nešto u trenutku likvidacije ovoga rata..."

Iz navedenog citata se vidi da je jugoslovenska vlada, svesna teške situacije u kojoj se zemlja našla, tražila načina da izbegne da priđe Paktu, da sačuva neutralnost, pa čak i da se zemlja brani u slučaju da bude napadnuta, uprkos ogromnoj nesrazmeri snaga, koje bi se za slučaj rata mogle pojaviti na bojnopolju. Samo nemačka armija, bez italijanske vojske i trupa satelitskih država, imala je 208 divizija, od toga 11 oklopnih, svaka po 135 ili 209 tenkova, 14 motorizovanih, 152 klasičnih pešadijskih, itd; borbenih aviona 4.500; podmornica 216 itd, pored ogromnog plena osvojenog u okupiranim evropskim državama, prema skromnim snagama Jugoslovenske vojske koja je mogla da mobiliše oko 28 pešadijskih divizija, četiri konjičke divizije i jedan broj mešovitih odreda, zatim samo jednu tenkovsku brigadu sa 110 tenkova i pet i deset tona većinom zastarelih modela i 450 borbenih aviona itd. Osim toga, jugoslovenska vojska imala je rezerve municije za svega dva meseca borbe, a nove količine artiljerijske municije nisu se mogle nabaviti u slučaju rata s Nemačkom jer je jugoslovenska vojska u svom naoružanju imala uglavnom oruđa Škodinih fabrika, koje su se, posle okupacije Čehoslovačke, nalazile u nemačkim rukama. S obzirom na te činjenice i strategijsko okruženje zemlje posle prilaska susednih država Trojnom paktu, prihvatiti bačenu rukavicu značilo je opredeliti se za brzi vojnički slom s nesagledivim posedicama. Upravo na osnovu takvog viđenja činjenica, bivši ministar vojske i mornarice general Milan Nedić je još 1. novembra 1940. godine u svom memorandumu knezu Pavlu izneo mišljenje da ne bi trebalo izazivati Nemačku, već tražiti puteve za uspostavljanje prijateljskih odnosa s njom, jer se na pomoć s bilo koje strane, za slučaj ratnog sukoba, nije moglo računati, posebno nakon sloma Francuske u leto 1940. godine. Naime, predsednik SAD Frenklin Ruzvelt je početkom januara 1941. godine poslao u Beograd Viliijama Danovana, u čisto informativnu misiju, koji se interesovao samo za položaj i politiku Jugoslavije, a ništa nije obećavao u pogledu pomoći za slučaj da zemlja bude napadnuta. Predsednik britanske vlade Vinston Čerčil je često upućivao poruke u Beograd da Jugoslavija ne prilazi Paktu uveravajući jugoslovenske vođe da će Hitler izgubiti rat, ali ni na jedan konkretan zahtev o mogućoj vojnoj pomoći za slučaj nemačkog napada na Jugoslaviju nije dao zadovoljavajući odgovor. SSSR, s kojim Jugoslavija nije imala čak ni

diplomatske odnose, imao je ugovor o nenapadanju s Nemačkom, pa se ni na njegovu eventualnu pomoć nije moglo računati.

Ali kako je vreme brzo proticalo i rok za početak planiranog napada Nemačke na SSSR se primicao, Hitler je gubio strpljenje zbog odugovlačenja jugoslovenske vlade da se određeno izjasni o njegovim predlozima, pa je 14. februara 1941. godine stavio Jugoslaviju pred izbor: ili pakt ili rat.

Dakle, rat u Grčkoj, koji je otpočeo Musolini, potpuno je izmenio situaciju na Balkanu i položaj Jugoslavije. Na sastanku s Cvetkovićem i Cincar-Markovićem, 14. februara, Hitler je, kako piše Ferdo Čulinović, upoznao jugoslovenske ministre da su se britanski marinci iskrcali na Kritu, što je on doživeo kao predznak obrazovanja novog solunskog fronta na kome je „počeo slom nemačkih snaga u Prvom svetskom ratu“ i naglasio da je rešen da angažuje 50 i 100 divizija da ne dozvoli da se ista greška ponovi. Dok je rat bio daleko od Balkana, naglasio je Hitler, Jugoslavija je mogla da ostane neutralna. Ali, sada Jugoslavija ne može ostati po strani od onoga što se događa na Balkanu, pa je imeprativno od nje zatražio da se odmah priključi Paktu. S tim, izjavio je, da je Nemačka spremna da garantuje nezavisnost i granice Jugoslavije prema svim njenim susedima. Pošto Cvetković i Cincar-Marković nisu bili ovlašćeni da se izjasne o njegovom zahtevu, Hitler je pozvao kneza Pavla da ga poseti.

Knez Pavle je tajno otputovao na sastanak s Hitlerom 4. marta i tada je, kako izgleda, pošto je stavljen pred zid, obećao da će Jugoslavija prići Paktu. Naime, kada je knez Pavle bio u prvoj poseti Berlinu, Hitler je u njegovu čast priredio impozantnu vojnu paradu, na kojoj su prikazana najsavremenija sredstva ratne tehnike i opreme i veoma uvežbane trupe, da bi kneza impresionirao vojnom silom Rajha. Knez je dobro razumeo poruku koju mu je Hitler preko tog defilea vojne moći uputio: da Jugoslavija, koja je imala zastarelo naoružanje i neadekvatnu savremenu ratnu opremu, bez saveza i podrške velikih prijateljskih sila, kakve je Srbija imala u Prvom svetskom ratu, ne sme ni da pomisli da se upušta u rat s moćnim nemačkim Rajhom, pod čijom silom se nalazila gotovo sva Evropa, jer bi se oružani sukob Davida i Golijata brzo završio potpunom katastrofom Jugoslavije. Zbog toga je smatrao da je potrebno pribeci diplomatskoj formuli. Činjenica je da je i Hitler težio da se izbegne rat s Jugoslavijom, a znajući nenaklonost jugoslovenske javnosti, pre svega među Srbima, da se zemlja angažuje na strani Trojnog pakta, predložio je knezu Pavlu da mu Jugoslavija pristupi uz veoma povoljne političke uslove: da ne učestvuje u ratu na strani Osovine i da za uzvrat dobije posebne povlastice, koje su u suštini obavezivale Jugoslaviju na prijateljsku neutralnost prema silama Trojnog pakta. To je knez po povratku u zemlju saopštio Krunskom savetu i vladi, s tim da vlada do 20. marta zvanično potvrdi svoju saglasnost s kneževim obećanjem Hitleru.

Danima su trajale rasprave u najvišim državnim krugovima i javnom mnenju između pristalica i protivnika Pakta. U javnosti se znalo da vlada vodi pregovore s Nemačkom oko pristupanja zemlje Trojnom paktu. Ali, kako nije bilo nikakvih zvaničnih saopštenja o toku tih pregovora i o njihovom sadržaju, otvoren je prostor za razna nagađanja o nameri vlade i dvora da uvuku zemlju u rat na strani fašističkih sila. Osim ministra vojnog generala Petra Pešića i načelnika Glavnog generalštaba generala Petra Kosića, koji su podržavali politiku prisnijih odnosa s Nemačkom, komandant vazduhoplovstva general Dušan Simović i znatan broj oficira u vazduhoplovstvu i drugim rodovima, naročito oni s nižim činovima, bili su izričito protiv saradnje ili pristupanja Jugoslavije silama Osovine.

Kritičnog dana, 20. marta, kada je isticao ultimativni rok za odgovor jugoslovenske vlade na nemačke zahteve od 14. februara, knez Pavle je radi

pribavljanja mišljenja i podrške za pristupanje zemlje Trojnom paktu, pozvao u dvor patrijarha Srpske pravoslavne crkve Gavrila Dožića. Među njima su se tada iskristalisala potpuno suprotna mišljenja o odnosima s Nemačkom i silama Osovine, o čemu je patrijarh istog dana obavestio članove Svetog sinoda. Naime, posle kneževog izlaganja o teškom položaju u kome se našla zemlja i nemačkom ultimatumu, patrijarh mu je odgovorio: „Mene iznenađuje i poražava stanje u koje je dovedena naša otadžbina i vrlo mi je teško dati ma kakvo mišljenje u ovom momentu, utoliko pre što nisam ranije obavešten, niti sam mogao pomisliti da je tako očajan naš položaj. Naše tradicije, naš ponos, i naš glas koji imamo u svetu, zatim naše obaveze prema svima onim herojima i mučenicima koji su za ovu državu svoje živote položili, kao i naše obaveze prema svima prošlim i budućim generacijama našega naroda, imperativno nalažu da se ne priključujemo Tripartitnom paktu, jer ne treba zaboraviti da bi tako priključenje u budućnosti po naše interese narodne i državne moglo doneti i najfatalnije posledice...”

U daljem izlaganju patrijarh je naglasio da je veliko oduševljenje naroda i vojske „za energičan otpor” jer, očigledno, nije znao koliko su nacionalistički, separatistički, klerikalni i kvislinški elementi pustili korene među obične ljude, pa je dodao da bi vest o zaokretu vlade u spoljnoj politici i pristupanju naše zemlje Trojnom paktu odjeknulo kao „bomba koja bi mogla izazvati eksploziju u zemlji”. Zatim je dodao: „Zašto Kraljevska vlada, koja je mogla i morala videti i poznati raspoloženje naroda, kad je dobro znala da je položaj naše države doveden u tako nesretan škripac, zašto ona nije preduzela potrebne mere da se narod i njegovo javno mnjenje pripremi za jedan takav preokret naše državne politike, i naše buduće orijentacije? Naprotiv, ona je tako postupila da je oduševljenje za otpor sve jače snažilo i širilo. Takva politika mi je veoma čudnovata i prosto neshvatljiva!... Pri polasku rekao sam Njegovom kraljevskom Visočanstvu: 'Ja vas molim i kumim odložite koliko god možete konačnu odluku, jer se bojim teških posledica, ako se s takvim predlogom iznenadno izađe pred narod'.”

Iste večeri, 20. marta, održana je dramatična sednica vlade, na kojoj su trojica ministara (Srđan Budisavljević, Branko Čubrilović i Mihailo Konstantinović), koji su se protivili pristupanju Paktu, podneli ostavke i izazvali krizu vlade. Ali, pošto su ministri i vođe katoličkih i muslimanske stranke - potpredsednik Vlade i vođa Hrvatske seljačke stranke Vlatko Maček, zatim ministar i šef Slovenačke ljudske stranke Miha Krek i ministar i vođa Jugoslovenske muslimanske stranke Džafer Kulenović, odlučno bili da zemlja priđe Paktu, krnja vlada donela je sudbonosnu odluku da premijer i ministar inostranih poslova otputuju u Beč 24. marta i potpišu protokol o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu. Vesti o krizi vlade, i ostavci trojice ministara, praćene su glasinama o tajnim dokumentima koji su obavezivali Jugoslaviju da ratuje na strani Nemačke, što je izazvalo talas nezadovoljstva u srpskim krajevima države.

Dvadeset trećeg marta održano je nekoliko dramatičnih sastanaka u političkom vrhu zemlje. Zbog velike uzrujanosti u javnosti, koja je izazvana ostavkama ministara i pretpostavkama o zaokretu vladine spoljne politike radi priključivanja zemlje Trojnom paktu, knez Pavle je uputio nov poziv patrijarhu Dožiću da dođe u dvor i da ga umoli da podrži vladinu politiku. Nakon intimnog ručka vođen je kratak razgovor o tekućoj politici, u kome su učestvovali, pored kneza i patrijarha, kneginja Olga i doktor Miroslav Spalajković, koji je vatreno branio vladinu politiku. Prema kazivanju patrijarha, on je malo uzimao učešće u razgovoru. Kada mu je kneginja Olga predložila da se sveštenstvo angažuje da narodu objasni situaciju, patrijarh Dožić je odgovorio da je bila dužnost vlade da objasni zaokret u svojoj politici, pa je - ostajući

i dalje čvrsto protiv pristupanja zemlje Trojnom paktu - napustio dvor oko 15 časova.

Istog dana general Simović je, tokom posete bivšem ministru Božidaru Maksimoviću, govorio protiv Pakta i o obaranju vlade. Maksimovićeva služavka, Slovenka, prisluškivala je razgovor i odmah otrčala kod svog župnika i obavestila ga o Simovićevim izjavama. Župnik je zatim obavestio ministra Kreka, a on kneza Pavla, pa je ovaj pozvao Simovića u dvor u 17 časova da bi saznao istinu o njegovom stavu. Simović je, prema kazivanju Dragiše Cvetkovića, predsednika vlade, koji je prisustvovao audijenciji, „izneo svoje gledište s brutalnom iskrenošću i jasnoćom”. „Počeo je time da Trojni pakt znači vojni savez sa Silama koje su smrtni neprijatelji Jugoslavije i da će nas neizbežno baciti u oružani sukob s Engleskom, a docnije možda i s Rusijom. U taj opasan položaj vlada ne sme da dovede zemlju. Zatim je istakao uverenje da će Hitler uraditi s nama kao što je uradio s Čehoslovacima. Ceo srpski narod uvida to svojom zdravom pameću. Zbog toga se toliko i uzbunio. U vojsci vri, naročito među nižim oficirima. Starešine s mukom drže trupu u rukama. Po raspoložjenjima koja je zapazio, veruje da će mlađi vazduhoplovci bombardovati ministarstva, pa i sam Dvor, ako se pakt potpiše. Nastaće neopisivi kaos, raspadanje državne mašine. Kao građanin i kao vojnik na odgovornom položaju, on na to upozorava sasvim otvoreno.”

Za rat, a protiv pristupanja Paktu izjasnilo se i Udruženje rezervnih oficira. Obavešten da rezervni oficiri traže od kneza da, umesto pristupanja Paktu, pozove narod na otpor, knez Pavle je 23. marta izjavio: „To što traže ta gospoda oko Narodne odbrane - to je samoubistvo, a ja smatram da za samoubistvo uvek ima vremena.”

Suočen s pretnjama o mogućoj pobuni u zemlji i ultimativnog nemačkog zahteva da do ponoći 23. marta jugoslovenska vlada saopšti konačan odgovor na njenu ponudu, kod kneza je u večernjim časovima održana „tajna” večera, na koju su došli predsednik vlade Cvetković, ministar dvora Antić, potpredsednik vlade Maček, ministar finansija Juraj Šutej, ministar inostranih poslova Cincar-Marković, ministar pravde Konstantinović, koji je povukao ostavku datu na sednici vlade 20. marta, i ministar vojni, general Pešić. Diskutovali su o eventualnom hapšenju generala Simovića, ali se, na insistiranje generala Pešića, od toga odustalo pošto je on uverio prisutne da ne treba uzeti strogo Simovićeve pretnje. Nakon toga, tačno u ponoć, Maček i Cincar-Marković primili su nemačkog ambasadora fon Herna i obavestili ga da sutradan, 24. marta, vladina delegacija putuje u Beč da potpiše akt o pristupaju Jugoslavije Trojnom paktu.

Konačno, 25. marta 1941. godine, jugoslovenska vladina delegacija, koju su predvodili njen predsednik Dragiša Cvetković i ministar inostranih poslova Aleksandar Cincar-Marković, u bečkoj palati Belvedere, u prisustvu Adolfa Hitlera i drugih zvaničnika sila Osovine, potpisala je Protokol o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu, uz koji su pridružene tajne note ministara inostranih poslova Nemačke i Italije, kao i pisma Dragiše Cvetkovića o prijemu tajnih saopštenja o specijalnim povlasticama i garancijama koje su Nemačka i Italija priznale Jugoslaviji. Stroga diskrecija dugo je prekrivala sadržinu tih dokumenata.

Trojni pakt je bio vojnopolitički savez fašističkih zemalja Nemačke, Italije i Japana o nasilnom uspostavljanju novog svetskog poretka na ruševinama versajskog sistema iz 1919. godine i osiguranju svetske dominacije triju država pa bazi podela interesnih sfera i zaključen je 27. septembra 1940. godine. U prva tri člana Pakta izložena je suština toga saveza:

1. Japan priznaje i poštovaće vođstvo Italije i Nemačke pri stvaranju novog poretka u Evropi.
2. Nemačka i Italija priznaju i poštovaće vođstvo Japana pri stvaranju novog

poretka u istočnoj Aziji u širem smislu reči;

3. Nemačka, Italija i Japan saglasili su se da saraduju pri svojim težnjama koje počivaju na goreobeleženoj osnovici. One, osim toga, primaju obavezu da se uzajamno pomažu svim političkim, privrednim i vojničkim sredstvima ako bi jedna od sila potpisnica bila napadnuta od koje sile koja sad ne učestvuje u evropskom ratu ili u kinesko-japanskom sukobu.

Sve ostale zemlje koje su prišle Paktu preuzele su na sebe obavezu da stave svoju teritoriju, vojsku i sve zemaljske potencijale za ostvarivanje ciljeva formulisanih u citiranim tačkama Trojnog pakta. *Samo Jugoslaviji nisu nametnute te obaveze.*

Protokol su potpisali Cvetković i Cincar-Marković, s jugoslovenske strane, Ribentrop, Čano i general Ošima, u ime sila Osovine.

Uz Protokol su priložene note istovetnog sadržaja ministra Nemačke, Ribentropa, i Italije, Čana, koje su adresovane na predsednika jugoslovenske vlade Cvetkovića. U njima se, pored ostalog, kaže: „Povodom današnjeg pristupanja Jugoslavije paktu triju sila, nemačka vlada (u noti grofa Čana stoji italijanska vlada), potvrđuje svoju odluku da u svako doba poštuje suverenitet i integritet Jugoslavije." Predsednik jugoslovenske vlade D. Cvetković je, u istovetnim notama ministrima Nemačke i Italije, potvrdio da je primio na znanje odluke Nemačke i Italije „da će uvek poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije". U prilogima protokolu nalaze se i tajna saopštenja Ribentropa i Čana, koja su takođe adresovana na ličnost predsednika jugoslovenske vlade, kao i odgovor D. Cvetkovića na ta saopštenja.

Ribentrop je od jugoslovenske vladine delegacije zahtevao da ne objavljuje garancije iz obzira prema drugim državama koje su pristupile Paktu bez povlastica kakve su date Jugoslaviji. Međutim, skrivanje primljenih garancija koje je jugoslovenska vlada dobila od sila Osovine poslužila je kao povod za erupciju gneva u Jugoslaviji protiv vlade i kneza Pavla, jer je u javnosti preovladalo osećanje da je vlada primila sve obaveze koje su nametnute i drugim zemljama potpisnicama Trojnog pakta. Naime, vest da je vladina delegacija u Beču potpisala akt o pristupanju Trojnom paktu, koja nije bila praćena obaveštenjima o povlasticama koje su sile Osovine garantovale Jugoslaviji, nastalo je veliko uzbuđenje u zemlji. Već sutradan, 26. marta, Odbor Advokatske komore izdao je saopštenje u kome je osudio taj čin, kojim je zemlja „napustila dotadašnju neutralnu spoljnu politiku" i priključila se silama Osovine u borbi za „stvaranje novog svetskog poretka pod vođstvom Nemačke i Italije".

Strahujući od mogućeg delovanja Srpske pravoslavne crkve u podsticanju unutrašnje pobune, kraljevski namesnik dr Radenko Stanković upozorio je patrijarha Dožića da se „državna vlast neće ustručavati da upotrebi silu (protiv protivnika vladine politike - naša primedba) ako to bude potrebno, pa makar bio i poglavar crkve". No, ta državna vlast, koja je pretila silom protivnicima svoje politike, pala je pod udarom vojnog puča već u toku sledeće noći.

* * *

Imajući u vidu navedene činjenice o garancijama, može se konstatovati da su jugoslovenska kraljevska vlada i Kruna, bez obzira na atribute koji im se pridodaju, težile da sačuvaju neutralnost zemlje i da su se dugo odupirale pritisku Nemačke da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu. Ali, pošto je zemlja ostala usamljena i izolovana i, u strategijskom pogledu, opkoljena od neprijateljskih država, bez mogućnosti da dobije bilo kakvu pomoć s bilo koje strane za slučaj nemačke agresije, usvojena je odluka o pristupanju Trojnom paktu. Štaviše, korektno je da se kaže da je vlada veoma dobro iskoristila težnju Hitlera da po svaku cenu pridobije Jugoslaviju u

članstvo Trojnog pakta tako da su, prilikom potpisivanja Protokola, Nemačka i Italija po-sebnim aktima garantovale Jugoslaviji specijalna prava i položaj prema Paktu triju sila, kakva nisu data nijednoj drugoj pridruženoj državi: očuvanje integriteta, suvereniteta, nepovredivost granica, neučestvovanje u vojnim pohodima Pakta, uz obavezu da se jugoslovenska teritorija neće koristiti za prevoz trupa i vojnih transporta. I uz sve to, Jugoslaviji su data obećanja za pristup Jegejskom moru, posed Soluna i solunske luke. Zanimljivo je primetiti da je izjavu o ustupanju Soluna Jugoslaviji potpisao samo Ribentrop, što navodi na pretpostavku da je to obećanje dato bez znanja Italije koja je oduvek pretendovala da se domogne tog grada.

Budući da su i ostala dokumenta o posebnim pravima i garancijama koja su data Jugoslaviji prilikom potpisivanja Protokola na zahtev Nemačke morala da se čuvaju kao najveća tajna, verovatno iz obzira prema drugim državama koje su pristupile Trojnom paktu i kojima nisu data takva prava, srpski političari i oficiri - protivnici pristupanja zemlje Paktu - iskoristili su u svojoj propagandi optužujući vladu za izdaju zemlje i uvlačenje u rat na strani fašističkih sila, te su na toj osnovi uspeli da izvedu narod na ulice i omoguće uspešan vojni puč 27. marta, kojim je srušena vlada Cvetković-Maček, uklonjen knez Pavle iz vrha državne vlasti, a maloletni kralj Petar Drugi doveden na presto. Pučistička vlada generala Dušana Simovića objavila je, posle obrazovanja, da će poštovati potpisan ugovor sa silama Trojnog pakta, ali to za Hitlera nije bilo dovoljno i sigurno, pa je odmah, po prijemu vesti o prevratu u Beogradu, naredio da se planirani napad na SSSR odloži i da se munjevitim napadom, bez objave rata, Jugoslavija pregazi i rasparča.

Poznat je redosled i posledice događaja posle puča od 27. marta: aprilski rat i kapitulacija vojske posle 12 dana otpora. Znatne delove državne teritorije prigrabile su susedne države (Italija, Mađarska, Bugarska), a u ostalim delovima obrazovane su kvislinške tvorevine (NDH i druge), kojima su ostavljene određene ruke da sprovedu genocid nad srpskim narodom, koga je Hitler okrivio za napuštanje Pakta. Potom su narod i zemlja razoreni četvorogodišnjim građanskim i verskim ratom, pobunama, revolucijom i kontrarevolucijom, što je dovelo do potpunog pustošenja zemlje i milionskih žrtava, u najvećem broju, srpskog naroda.

Kada su posle rata objavljena dokumenta vezana za pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, iz kojih se moglo zaključiti da je Jugoslavija imala šansu da izbegne ratne nesreće, tada su „pravoverni“ istoričari ustvrdili da se Hitleru, kome je pripisivano ludilo, nije moglo verovati. Bio Hitler lud ili ne, činjenica je da gotovo niko nije mogao pokloniti apsolutnu veru u njegovo obećanje. Uostalom, svi ratni ugovori vrednuju se tek na kraju rata, zavisno od uspeha ili neuspeha ostvarenog na borbenom frontu. Čak ni Musolini nije verovao da će Hitler posle konačne pobede, ako sile Osovine dobiju rat, tretirati Italiju kao ravnopravnog partnera. Evo šta je o tome rekao Čanu (20. jula 1941): „Pitam se nismo li možda i mi nemačka vazalna država. Ako danas možda nismo, postaćemo sutra u času nemačke potpune pobede (13. oktobra 1941). Pobeđene države postaće zapravo kolonijama, a udružene sile, tj. ratni saveznici Nemačke pretvoriće se u njene savezne pokrajine. Među njima će Italija biti najvažnija. Treba pognuti šiju“, nastavio je Musolini, „i pomiriti se sa ovim stanjem, jer bi nas svaki pokušaj otpora izbacio iz položaja savezne pokrajine i doveo u daleko gori položaj kolonije.“ Prema tome, on je očigledno predosećao kako će izgledati posleratna Evropa kao kolonija i posed Nemačke, s tim da Italija može biti srećna da, kao aktivni ratni saveznik, dobije status autonomne provincije nemačkog Rajha.

Potrebno je naglasiti, pak, da Hitler nije pogazio ugovor o nenapadanju zaključen sa Švedskom 1938. godine (istina, Nemci su koristili švedsku teritoriju za

evakuaciju svojih ranjenika za vreme rata protiv Norveške i za transport trupa za vreme operacija u Finskoj, ali od nje nisu zahtevali da učestvuje u tim operacijama) tako da je ta država iskoristila rat da razvije svoju ekonomiju toliko da danas spada među najbogatije zemlje Evrope. Bugarskoj, koja je bila obavezna da učestvuje u ratnim pohodima sila Osovine, odobreno je da ne šalje trupe protiv Rusije, svoje osloboditeljice iz turskog ropstva.

Što se tiče Jugoslavije, pristupanje Trojnom paktu značilo je nadu u preživljavanje ili, bar, odgađanje ratnog požara na neodređeno vreme, pa prema tome, i manje ljudske žrtve i manja razaranja zemlje. Valja takođe imati u vidu da se nemačka ratna doktrina oslanjala na imperijalnu dogmu: ofanzivan rat i uvek samo na jednom frontu, protiv jednog protivnika, izbegavanje istovremene borbe na dva ili više frontova. Zato je, posle 27. marta, odložen napad na SSSR da bi se, pokoravanjem Jugoslavije, isključila mogućnost otvaranja fronta na Balkanu za vreme pohoda na Rusiju. Na osnovu toga se može zaključiti da je Nemcima odgovarao mir s Jugoslavijom. Puč od 27. marta sve je izmenio. Usledila je strašna odmazda, slom zemlje i četvorogodišnja agonija, milionske žrtve, koje je u najvećoj meri podneo srpski narod, koji ni do danas nije zacelio rane iz tog vremena, a sustigle su ga nove nevolje kojima se kraj ne vidi.

S udaljenosti od šest decenija razumljivo je postaviti pitanje da li je Jugoslavija, pristupanjem Trojnom paktu 25. marta 1941. godine, imala šansu da izbegne veliko zlo u koje je zapala posle puča od 27. marta. Sve države i svi narodi koji su se našli na početku Drugog svetskog rata u sličnom položaju, našli su neki modus vivendi sa silama Osovine, osim Srba, koje su i Nemci i Italijani cenili kao najbolji narod na Balkanu. Italijanski general Pircio Biroli je o Srbima rekao sledeće: „Od svih balkanskih naroda Srbi su, po mom mišljenju, bez obzira na njihov surov karakter, još najbolji. Hrvati su podli i dvolični, pravi licemeri i kukavice nasuprot ratničkom i viteškom duhu Srba i Crnogoraca." Ali, šta su vredeli takvi komplimenti kada je izostao smisao za realnu procenu istorijske situacije. Zbog toga, na kraju, može se mirno kazati, parafrazirajući reči kneza Pavla, da su se Srbi, izvršavajući puč 27. marta, prerano opredelili za samoubistvo.